

A Dél-Alföld sajtótörténetének néhány kérdése az 1920-as években

A magyarországi sajtótörténet interdiszciplináris szemléletű kutatásának körvonalai, célkitűzései és módszertani lehetőségei az utóbbi két évtizedben formálódtak ki,¹ szoros kapcsolatban a történetírás fejlődésével. A munkásmozgalmi periodikák számbavételére és forrásként történő felhasználására már az 1950-es esztendőktől eredményes törekvések bontakoztak ki. Sokoldalú érdemeik vannak az idevágóan is fontos munkákkal szolgáló irodalomtörténeti publikációknak, különösen a nagyobb lélegzetű összefoglalásoknak és a publicisztikától elválaszthatatlan írói-költői életműveket közlétező kritikai kiadásoknak. Az 1972-ben publikált magyar sajtótörténeti bibliográfia² a felszabadulásig terjedően tölti be a maga műfajában a kézikönyv szerepét. Az időszaki sajtótermékeket megynként egybefoglaló bibliográfiák mind teljesebbé váló sorával³ szintén alapvető könyvtári segédletek állnak a feltáró és szintetizáló munkálatok rendelkezésére. A négy kötetre tervezett hazai sajtótörténeti monográfia — vélhetően leginkább az előmunkálatok hiánya következtében — a vártnál lassabban készül: 1979-ben 1848-ig, 1985-ben pedig 1892-ig jutott el.⁴

A történetkutatás terméséből a sajtótörténet a saját összetett studiumaihoz közvetlenül hasznosítható eredményekhez jutott. A tízkötetes magyar történeti szintézis 1790—1945 közötti tomusaiból, a Budapest története IV—V. kötetéből, a színvonalasabb régi és frissebb városmonográfiákból főként a jellemző lapok és folyóiratok társadalmi, politikai, eszmetörténeti „háttérének” megbízhatóbb értékeléséhez, közleményeik tartalmi elemzéséhez tudnak eligazítást kapni a sajtóhistoria művelői. A művelődéstörténet, a néprajz, nem utolsósorban a nyomdászattörténet nemegyszer az időszaki sajtóra vonatkozóan is igen érdemes kutatási teljesítményei ugyancsak figyelmet érdemelnek. Mindamellett — nem tagadható hiányaival együtt — még ma sem nélkülözhetjük az 1954-ben napvilágot látott, a maga idejében úttörést vállaló, befejezetlen maradt összefoglalást,⁵ legalábbis az 1890-es évektől az első világháború végéig tartó negyedszázad sajtótörténeti kérdéseinek boncolgatása során.

A sajtóhistoria hazai eredményeinek áttekintése után az időszaki sajtótermékek elterjedtségére, olvasottságára, fogadtatására vonatkozó vizsgálatok alacsony

száma állapítható meg. Ezek az alapvető tényezők nyilvánvalóan folytonos módosulást, kisebb-nagyobb „kilengéseket” mutattak, s mennyiségi vagy minőségi megragadhatóságuk nemegyszer csak közvetve érhető el a kutatás során. A napi- és hetilapok tömegfogyasztásának időszakából a sajtótermék és az olvasóközönség kapcsolatáról magukból a vizsgálat alá vett újságokból jóval kevesebbet tudhatunk meg, mint az olvasók tudósításaira, leveleire utalt korokban kiadott lapokból. Talán ezzel is magyarázható, hogy a hírlapok közvetlenebb hatására, kedveltségére vonatkozó átfogóbb kutatások eredményeiből csak a kapitalista kor kezdeti szakaszáig terjedő feldolgozások jelentek meg.⁸ A továbbiakra nézve éppen emiatt a lényeges részkérdéseket eredeti kutatások alapján megvilágító munkák közül csak azokra utalunk, amelyek szűkebben vett mondanivalónkhoz kapcsolódnak.

Értékes tanulmányok születtek a szocialista sajtó dualizmus kori orgánumairól,⁷ terjesztésük és hatásuk tájunkat érintő aspektusairól.⁸ Az első magyar proletárdiktatúra sajtótörténete önálló feldolgozást is kapott.⁹ A Horthy-korszakra tekintve általában az ellenforradalmi rendszer sajtórendészetének, az ügyészi szervezetre bízott cenzúrájának, a betiltott és az illegális sajtótermékeknek a gazdagon dokumentált feltárását,¹⁰ másfelől a hazai és a határainkon túl született kommunista és baloldali irodalom, továbbá a munkás- és parasztművelődés múltjának kutatása során keletkezett — a napi- és hetilapok olvasottságát is érintő — publikációkat¹¹ érdemes kiemelnünk.

Az eddig hozzáférhető tudományos eredményeket valójában a fontos részkérdésekre koncentráló (kényszerülő) vizsgálódások, az ismeretlen tények sokaságát megismertető önálló kiadványok és tanulmányok jellemzik a Horthy-rezsim sajtótörténetében. A kutatások hézagai főként ott mutatkoznak meg, hogy a feltárások még nemigen terjedhettek ki a legjelentősebb újságfogyasztó polgári rétegekre. Ennek köszönhetően az elsősorban a középrétegeknek készülő, általában a legnagyobb példányszámú fővárosi és helyi időszaki sajtótermékek tartalmi és terjesztési kérdéseiről, tartós szemlélet- és ízlésközvetítő szerepéről nem sokat tudunk, inkább csak következtetéseket olvashatunk. Mindinkább nyilvánvaló az is, hogy az illegális és a legális mozgalmi sajtó, a progresszív lapok teljesebb értékű hatásvizsgálatához mélyebben meg kell ismernünk az őket körülvevő — többnyire mereven elutasító — eszmei és kulturális közeget. A többféle meghatározottságú, a napi politikai mozgásoktól is befolyásolt, nem egyetlen árnyalatot kifejező „közvélemény” leggyakoribb, úgyszólván hagyományosan fogyasztott szellemi táplálékát a két világháború között a konzervatív nacionalista alapszövetű újságok jelentették. Funkciója szerint az 1920-as évek közepétől hozzájuk csatlakozott az államrend kezében tartott „elektronikus sajtó”, a rádióadások rendszeressé alakulása, a vevőkészülékek gyors elterjedésével együtt.

A társadalmi összefüggések, a politikai erővonalak és a színárnyalatokat mutató

„közvélemény” egymásra hatásának a korabeli budapesti és vidéki sajtó elemzése alapján lehetséges kibontása, hiteles bemutatása egymást feltételező, ugyanakkor azonban egymást felerősítő feladatkörökből áll. Bizonyos, hogy ezt elvégezni — akár egy-egy időmetszetben, akár a lapok egy csoportjára vagy egyetlen újságra nézve, akár egy-egy település adott korszakára vonatkozóan — elsősorban a korszerűbb helytörténetírás keretében lehetséges és kívánatos. A forrásadottságok a vállalkozás kimenetelét ez esetben különösen meghatározzák. Önmagukban az adott vizsgálati körbe tartozó és velük párhuzamba állítható (szembesíthető) lapok sem elegendőek forrásként ahhoz, hogy a rájuk támaszkodó kutató időtálló megállapításokat tegyen. A feltárni kívánt időszak általános (országos) hatalmi-politikai struktúrájának, belső eseménytörténetének részletes, a jellemző személyi kapcsolatokra is kitérő megismerése az egyik feltétel. A másik az adott korban és térben (városban, tájegységben) volt érdekcsoportok s az őket képviselő személyek, a befolyásuk alatt álló tollforgatók egyedi jellemvonásainak, törekvéseinek mélyebb ismerete. Ebbe tartozik az egyes lapok alapításának és fenntartásának gazdasági, bizonyos mértékig a nyomdai háttere, továbbá a terjesztés sikerét (a kelendőséget) befolyásoló, előnyös vagy hátrányos tényezők számbavétele. Hogy mindezeknek eleget tehesen, a kutatónak a szükséges sajtótermékeken túl a megfelelő közigazgatási és államügyészégi levéltári fondokon¹² kívül gyakran kell szóbeli információkra, magánlevelezésekre támaszkodnia, s nem kerülheti ki a „sorok között olvasás” következtetési módszerét sem. Különös gondot, sok utánjárást kíván egyes lapok vagy szerkesztőik esetenként csak szövegkritikai vizsgálatok árán felderíthető „kettős élete”, a csavaros megfogalmazások, példázatok mögé bújtatott, álnevek mögé rejtett különvélemények eredete, mozgatórugója, a kitalált nevek alatt folytatott viták, támadó vezércikkek valódi szerzője vagy sugalmazója. A sajtó útján folyó közvélemény-manipulálásnak a Horthy-korszakban már jól beidegzett gyakorlatával kell számolnunk. Ebben a tekintetben a nagy példányszámú fővárosi lapok és a kisvárosi, nagyközségi pár oldalas „helyi harsonák” között inkább módszerbeli minőség, mint tartalmi különbség állapítható meg. A különbség okát az olvasóközönség és az újságírói gárda más színvonala („elvárása” és képzettsége) adja meg.

*

A Dél-Alföld sajtótörténetének kutatása ma még nem áll az érdeklődés középpontjában. A politikatörténeti, különösen a mozgalomtörténeti publikációk, másfelől a főként Szegedre, Hódmezővásárhelyre és Makóra kiterjedő irodalomtörténeti kutatások révén gyarapodtak sajtótörténeti ismereteink is,¹³ főként a korabeli háttér differenciáltabb rajza tekintetében. A sajtótörténeti búvárkodások akár táji megközelítésű, akár településenkénti vagy pedig korszakok szerinti megkezdéséhez, elmélyítéséhez a mostani Dél-Alföld (Bács-Kiskun, Békés és

Csongrád megyék) területének túlnyomó részére vonatkozóan is kiadásra kerültek már az alapvető sajtóbibliográfiák.¹⁴ A szegedi összeállítás kéziratban használható, az 1950 előtti Bács—Bodrog megye ilyen jellegű feldolgozásáról nem tudunk. A regionális tájékozódáshoz mind Szegedről, mind a Bajához kötődő volt Bács—Bodrog területéről publikálni kellene az egységes rendszerbe foglalt, hírlaponkénti törzsadatokat.

Rövid dolgozatunk az 1920-as évek derekára, illetve végére vonatkozóan kívánja bemutatni és elemezni a dél-alföldi hírlapkiadás és hírlapfogyasztás eddig feltárt adatait. Ezek a néhány tekintetben hézagos, nem mindenben egységes adatok csupán kiindulópontot jelenthetnek a mélyebb vizsgálatokhoz, felhívják a figyelmet olyan kérdésekre, amelyekre ma még csak részbeni választ lehet adni vagy csak hipotézist lehet kialakítani.

Két, egymással csak részben összevethető forrás áll rendelkezésünkre a tárgyalt esztendőkből a Dél-Alföldön kiadott időszaki sajtótermékekről s azok elterjedéséről. Az egyik 1925 decemberéből származik, amikor Vass József, „a miniszterelnöki teendők ideiglenes ellátásával megbízott népjóléti és munkaügyi miniszter”, a miniszterelnökség sajtóosztálya — az állami sajtópolitika irányító szerve — részére az alispánoktól és a törvényhatósági joggal felruházott városok polgármestereitől az egyes lapokról konkrét adatokat kért.¹⁵ A Budapestre küldött jelentések eredeti példányai nem maradtak meg, az elindító hatóságoknál a fogalmazványok vagy a másodpéldányok azonban többnyire megmaradtak és levéltárba kerültek. Ezek alapján — a hetenkénti megjelenésnél ritkább kiadású egyházi és szakmai kis periodikákat elhagyva — az alábbi adatokhoz juthatunk¹⁶:

*A Dél-Alföld legalább hetenként egyszeri megjelenésű lapjai
1925 decemberében*

Megjelenési hely és lapcím	A megjelenés gyako- risága	Egyszeri példány- szám	Mióta jelenik meg?
<i>Szeged</i>			
Friss Hírek	naponta délben	1000	16. évf.
Hétfői Rendkívüli Újság	heti, hétfőn reggel	3000	7. évf.
Szeged	naponta reggel	3000	6. évf.
Szegedi Friss Újság	naponta reggel	5—6000	26. évf.
Szegedi Híradó	naponta este	500	45. évf.
Szegedi Új Nemzedék	naponta reggel	2000	7. évf.
<i>Hódmezővásárhely</i>			
Vásárhelyi Reggeli Újság	hétfő kiv. naponta reggel	2500—3000 vas. és kedd 3500—4000	1905 óta
Friss Hírek	hétfő délelőtt	350—400	1914 óta

Megjelenési hely és lapcím	A megjelenés gyakorisága	Egyszeri példányszám	Mióta jelenik meg?
Vásárhelyi Napló	hétfő kiv. naponta reggel	700—750	1924 óta
Vásárhelyi Újság	vas., kedd és péntek reggel	450—500	1921 óta
<i>Szentes</i>			
Szentesi Kisgazda	hétfő kiv. naponta	2600	1920 óta
Szentesi Hírlap	hétfő kiv. naponta	1600	1919. aug. óta
Alföldi Újság	hétfő kiv. naponta	1200	1901 óta
<i>Csongrád</i>			
Csongrádi Újság	hetente kétszer	500	1922 óta
<i>Mindszent</i>			
Mindszenti Hírlap	hetenként	700	1899 óta
<i>Kecskemét</i>			
Kecskeméti Közlöny	hétfő kiv. napi	3800—4000	1919. aug. óta
Kecskeméti Lapok	hétfő kiv. napi	800—1200	1869 óta
Kecskemét és Vidéke	hetenként	1600	?
<i>Békéscsaba</i>			
Körösvidék	heti hatszor	hétközn. 2000 vasárn. 3000	1920. márc. óta
Békésmegyei Közlöny	heti hatszor	1500—2000	1874 óta
Békésmegye	heti kétszer	1000	1905 óta
Tiszántúli Piac	hetenként	500	1923 óta
Csabai Sport	hetenként	500	1919 óta
<i>Gyula</i>			
Békés	heti kétszer	2000	1868 óta
Békésmegyei Hírlap	csüt. és vas.	1800—2000	1921 óta
<i>Orosháza</i>			
Orosházi Újság	vas. és csüt.	600	1882 óta
Orosházi Friss Újság	heti hatszor	4000	1912 óta
Orosházi Friss Hírek	heti hatszor	vas: 2300 csüt. 2000 más 1300	1924 óta
Sport	hetenként	300	1923 óta
Orosházi Sporthírlap	hétfőn	400	1925. aug. óta
<i>Szarvas</i>			
Szarvasi Hírlap	hetenként	900—1000	1902 óta
Szarvasi Közlöny	hetenként	1500	1923 óta

Megjelenési hely és lapcím	A megjelenés gyakorisága	Egyszeri példányszám	Mióta jelenik meg?
<i>Gyoma</i>			
Gyoma-Endrőd Vidéke	hetenként	1200	1922 óta
<i>Szeghalom</i>			
Sárréti Hírlap	hetenként	350	1922 óta

A felsorolt 34 lapon túl a Dél-Alföld mai megyéinek területén további 20—25 újság jelent meg¹⁷ (Baján, Makón, Kiskunfélegyházán, Kiskunhalason, Kalocsán, Békésen, Mezőberényben, stb.), amelyek példányszám-adatait még fel kell kutatni. A fenti adatokból — azokat statisztikai mintaként kezelve — az tűnik ki, hogy a lapok kerekén 20%-a a századforduló előtt indult, 27%-a 1901 és a Tanácsköztársaság megdöntése közötti közel két évtizedben, 53%-a viszont a proletárdiktatúrát követően, a Horthy-korszak újsütetű sajtójaként. A progresszív polgári ellenzéki-séget képviselő lapok (így az 1925 áprilisában betiltott, de május 17-én újraindult szegedi Délmagyarország,¹⁸ amely a hatósági jelentésben nem szerepel, továbbá a szentesi Alföldi Ellenzékből lett Alföldi Újság, az Orosházi Friss Újság) az első világháború előtti indításúak voltak, ilyen szemléletű újságokat a rendszer nem engedett kibontakozni. Az 1925 végi adatgyűjtés előtti években betiltott vagy megszűnt lapok ennek a tanúi. A 300 és 6000 példány között mozgó helyi sajtótermékek példányszámát az alkalmi aktualitáson (sportlapok, hétfői lapok, szegedi esti újság) túl a települések vonzáskörzete és részben a lakosságszáma alapján, tapasztalati úton alakították ki a kiadók. A számba vett 34 lapból 16 jelent meg hetenként hatszor, egy kivételével legalább 1500 példányban. A 2—3000 példányos újságok száma négy, a 3000 példányt túlhaladóké szintén négy volt. Ez utóbbiak Szegeden, Kecskeméten, Hódmezővásárhelyen és Orosházán láttak napvilágot. Az Orosházi Friss Újság népszerűségét leginkább a negyvennyolcas paraszti és a liberális polgári ellenzéki-ség képviselete, Mitlasovszky János szerkesztő személyes bátorsága magyarázza. A népesebb városokban a magasabb példányszám és az abból eredő szélesebb olvasottság kézenfekvőbbnek tűnik, s a lapok jó szerkesztésére enged következtetni.

A sajtótörténetírás már rámutatott arra, hogy az újságolvasás arányai az első világháború alatt és után nagy mértékben megnöttek. Ennek megítéléséhez Békés megye helyi lapjainak 1911. és 1925. évi (egy esztendőre átszámított) példányszámait tudjuk egybevetni. 1911-ben 14 féle újság jelent meg, egy év alatt 450 ezerre becsülhető összpeldányszámban. 1925-ben a 22 féle lap együttes évi példányszáma kerekén 4,5 milliót tett ki. 1911-ben évi 1,5 példány esett a megye minden lakosára a helyi lapokból, 1925-ben már 14 példány (Orosházán 69, Békéscsabán 33 példány)¹⁹

Az 1925. évre átszámított, egy lakosra eső helyi sajtófogyasztást több tényező határozhatta meg: Legelső helyen az, hogy a helyben szerkesztett és kiadott lapok

iránti érdeklődésnek milyen hagyományai alakultak ki, mit vártak az ilyen újságoktól, mennyire vált mindennapossá az értelmiségi, kereskedő és iparos rétegeken túl a parasztság és a munkásság körében is a hírlapok forgatása, az előfizetés vagy a példányonkénti vásárlás érdekében szükséges anyagi áldozatvállalás. Másfelől a helyi lapok kelendőségébe erőteljesen beleszólt az adott település gazdasági arculata, politikai erőviszonyainak alakulása. Mint a későbbiekben látni fogjuk, ilyen okok miatt nemegyszer a fővárosi újságok javára tolódott el az érdeklődés a kisvárosokban, a kormánytámogató és érdektelen szürkességű helyi lapokkal szemben. A lokális sajtótermékek iránti kereslet egyfajta mutatója volt a helyi újságírásról kialakult közvéleménynek (az egymással gyakran szembenálló csoport- és rétegvélemények eredőjeként), ugyanakkor képet adott az adott település általános műveltségi állapotáról, a lakosság jórészenek mentalitásáról. Mindezeket figyelembe véve élénk és több színű helyi sajtóéletről tanúskodnak az 1925. évi helyi sajtófogyasztás egy főre számított arányai — a már említett Orosházán és Békéscsabán kívül — Szentesen (45 példány), Szegeden (29 példány), Hódmezővásárhelyen (22 példány), Kecskeméten (20 példány) és feltételezhetően Baján, Makón és Kiskunhalason is. A helyi újságok szűkebb vonzását mutatják többek között Gyula (8 példány) és Szarvas (5 példány) arányai.

A vidéki lapokra vonatkozó 1925. évi közigazgatási felmérés alapján levonható tanulságokat az időszaki sajtótermékekre vonatkozóan 1930 elején végrehajtott, hivatalos statisztikai adatgyűjtéssel megalapozott egykorú elemzés is alátámasztja.²⁰ Az ország 1230 akkor kiadott periodikájából 809 Budapesten, 421 pedig vidéken látott napvilágot. Az adatfelvétel a politikai napi- és hetilapokat és az időszakos szakmai, egyházi stb. orgánumokat egyaránt számításba vette. A sajtóélet mennyiségi és minőségi jellemzését a periodikák száma és az egy év alatt az adott településen megjelent lapok négyzetméterben összesített terjedelme szerint kísérelte meg.²¹ Az ország 1230 lapja e számítási módszer szerint évente 64 373 négyzetmétert képviselt, ebből 42 332 négyzetméter a fővárosra esett. Az áttekin- tésünkben tárgyalt területet érintő megyei és településenkénti adatok az alábbiak:²²

Megye, település	Periodikák száma	A periodikák évi együttes terjedelme (m ²)
Békés megye	28	1676,77
Csanád megye	5	517,41
Csongrád megye (Szeged és Hódme- nélkül)	6	930,05
Szeged	25	2046,01
Hódmezővásárhely	4	474,13
Baja	4	410,98
Kecskemét	10	582,70

Megye, település	Periodikák száma	A periodikák évi együttes terjedelme (m ³)
Békéscsaba	6	455,46
Gyula	5	254,21
Orosháza	8	549,52
Szarvas	2	98,38
Makó	5	517,41
Szentes	4	828,72
Csongrád	1	76,00
Kalocsa	6	121,37
Kiskunfélegyháza	3	101,40
Kiskunhalas	2	90,75
Pécs	21	980,68
Miskolc	15	888,24
Debrecen	20	1715,16
Szolnok	7	249,53
Cegléd	8	171,85

Az 1930 eleji adatfelvétel azt igazolta, hogy a Dél-Alföld három mai megyéje területén, különösen pedig az akkori Szegeden, valamint a táj mezővárosaiban eléggé élénk — bár nagy különbségeket mutató — helyi sajtókiadás folyt. A három mai megye földje akkori sajtóéletének műveltségi és tudati háttérét több dolgozatban lehetne csak felvázolni. Mindenképpen tájunk mezővárosainak tradícióit és bizonyos mértékű szemléleti nyitottságát jelzi, hogy az egy-egy helyi lapra eső lakosságszám tekintetében a Szeged és Hódmezővásárhely nélkül vett Csongrád megye a korabeli Pest—Pilis—Solt—Kiskun után a második helyet, Békés megye pedig a hetedik helyet foglalta el, kettő kivételével minden dunántúli megyét megelőzve.²³ A nyitottságot az 1925-ben rendszeressé vált hazai rádióadások iránti érdeklődés számai is bizonyítják a tárgyalt országrészben. 1929 legvégén az ország 170 220 vidéki rádióengedélyes lakosából Szegeden 5354, Hódmezővásárhelyen 1800, Baján 1109, Békés megyében 7587, Csongrád megyében (a két thj. város nélkül) 3023, Csanád—Arad—Torontál megyében 3097 élt. A tízezer lakosra vetített engedélyszám alapján Békés megye a negyedik, Csongrád a hatodik, Csanád—Arad—Torontál pedig a tizedik volt a megyék sorrendjében. Az ország rádióvevő-készülékekkel legjobban ellátott településeinek sorrendjében (Budapestet és a peremvárosokat nem számítva) tájunk városai igen kedvező helyen álltak.²⁴ 1929 végén Baján 581, Szegeden 426,5, Kecskeméten 337, Hódmezővásárhelyen 287,6, Békéscsabán 302, Szentesen 377, Orosházán 449, Kiskunhalason 343, Makón 266, Kiskunfélegyházán 248 db vevőkészülék jutott tízezer lakosonként. Budapestet és közvetlen környékét ismét nem számítva Baja

a 3., Orosháza a 10., Szeged a 11., Szentes a 12., Hódmezővásárhely a 21., Békéscsaba a 22. és Makó a 26. helyet foglalta el a rádióval leginkább ellátott települések sorában. Ehhez kétségkívül hozzájárultak a kedvezőbb síksági vételi lehetőségek. Az újság- és a könyvolvasás, valamint a rádióhallgatás közötti kölcsönösség az itt tárgyalt időszakban még nem volt annyira nyilvánvaló, mint a későbbi évtizedekben.

A helyi időszaki sajtó iránti érdeklődés fokát és minőségét az írni-olvasni tudás arányainak ismeretében is megközelíthetjük. Az 1930. évi népszámlálás a 12 éven felüli népességen belül Szegeden 7,1%-os, Hódmezővásárhelyen 9,6%-os, Kecskeméten 15,3%-os, Baján 12,4%-os, Békés megyében 8,2%-os, Csanád—Arad—Torontál megyében 14%-os, a thj. városok nélküli Csongrád megyében 14,1%-os analfabétizmust mutatott ki. A nyolc százalék fölötti arányok a kor jónak mondható átlagánál rosszabbak. A századforduló előtti évtizedekhez képest (1880-ban tájunk városaiban még 25—40%-os írni—olvasni *nem tudást* állapítottak meg) a betűismeret általánossá vált.

A vidéki periodikák terjesztésének kérdéseit csak vázlatosan mutatjuk be. A helyi sajtónak csak a töredéke jutott túl egy—egy város és közvetlen környéke határain.²⁵ A kiadóhivatalok által alkalmazott újságkihordók a lapokat lakcímre kézbesítették, a példányonkénti árusítás trafikokban, piaci, vásári, vasútállomási rikkancsok útján történt, jutalékos rendszerben. A szűkebb környéken a keresettebb lapokat a trafikosok, szatócsok árusították. A postán küldés a távolabbi kevés előfizető részére történt. A budapesti újságokat az előfizetők vagy postán kapták vagy a helyi bizományosok kézbesítették. A nagyobb trafikok („dohánytőzsdék”) mindennél megfelelő hírlapválasztékot tartottak. Egyes könyv-, papír- és írószerkereskedők is foglalkoztak újságeladással, a vasútállomásokon működő bazárok szintén. A legtöbb újságot piaci napokon és vasárnap vették meg az emberek.

A helyi időszaki sajtó és a fővárosban kiadott periodikák iránti érdeklődés irányai a Dél-Alföldön is több tényező együttes hatására, rétegenként, az életmód függvényeként formálódtak. A helyi és a budapesti lapok egymáshoz viszonyított keresettségét egy-egy településre nézve a fentebb elemzett 1925 végi közigazgatási felmérés és a hasonló úton készült 1926 júniusi adatgyűjtés eredményeinek összevetésével lehet körvonalazni. Az utóbbit az 1926. május 22-i szigorúan bizalmas miniszterelnökségi utasítás rendelte el, azzal a céllal, hogy a budapesti politikai lapok elterjedésének adataiból „az ország közhangulatáról alapos és megbízható tájékozódást” szerezhessen a kormány. Először pontos névjegyzékeket kívánt az utasítás a lapok előfizetőiről és példányonkénti vásárlóiról. Miután ez teljesíthetetlen volt, a rendelkezést úgy módosították, hogy elegendő az egyes lapok településenkénti példányszámának megállapítása.²⁶ A helyi igazgatás elsősorban a postahivatalokat kérdezte meg, de más úton is tájékozódott. A felmérés valószínűsíthető hiányai miatt a kapott számadatokhoz célszerűnek látszik 10—15%-ot

hozzáadni. Az élénkebb átmenőforgalommal rendelkező települések áruspéldá-nyainak jó részét a nem helybenlakók vásárolták meg. Az adatgyűjtés nem tudta megállapítani — bár egyes jelentések céloztak rá —, hogy a baloldali mozgalmi lapokból (Népszava, Szabad Szó, szakszervezeti újságok) hány példány érkezett a szervezeteken belüli terjesztés céljára postacsomagokban és más úton.

A budapesti politikai napi- és hetilapok elterjedésének adataiból ez alkalommal csak néhány főbb következtetést vonhatunk le a Dél-Alföldre vonatkozóan, elsősorban a számok tükrében, a három korabeli megye és két mintaként kiemelt város tényeivel, a naponkénti (egyszeri) példányszámból.

*A legelterjedtebb budapesti politikai lapok a Délkelet-Alföldön
1926 júniusában²⁷*

Lapcím	Békés megye	Csanád-A-T. megye	Csongrád megye	Békés-csaba	Szentes
Pesti Hírlap	2000	850	1000	500	469
Magyarság	380	500	360	75	153
Pesti Napló	500	260	250	75	66
Népszava	600	100	100	363	44
Újság	500	100	110	105	9
Nemzeti Újság	100	250	200	26	69
Magyarország	300	140	90	55	22
Budapesti Hírlap	230	180	120	34	57
Az Est	180	130	190	160	103
Esti Kurír	220	80	50	200	22
Szabad Szó (heti)	160	110	120	?	?
Magyarok Vasárnapja (heti)	260	130	15	?	?

A települések szerinti megoszlás vizsgálata jelenlegi dolgozatunk kereteit meghaladja. A baloldali és a progresszív lapok iránti érdeklődés bizonyítékeként mégis kiemeljük, hogy Békés megyéből 14, Csanád—Arad—Torontálból 9, Csongrádból 4 város vagy község esetében igazolható a Népszava napi árusítása, illetve rendszeres előfizetése. A Szabad Szó — az agrárszocialista tradíciók sajátos továbbélése jegyében — Békés megye 9, Csanád—Arad—Torontál és Csongrád megyék 6—6 községébe járt. A polgári liberális Világ 1926. évi megszüntetése előtt Gyulára 43, Szentesre 22, Csongrádra 10, Szarvasra 6 előfizetőhöz jutott el. A Magyarország a három megye 30 településére. Az Est 16 városba és községbe járt. A tőkés üzleti köröknek szóló Pester Lloyd szinte csak a városokba járt: Békéscsabára 24, Gyulára és Makóra 10—10, Orosházára 5, Szentesre és Szarvasra pedig 4—4 példányban.

A helyi és a budapesti újságok iránti kereslet helységenként más és más arányait összevethető adatokkal rendelkező települések esetében tudjuk érzékeltetni, a napi megjelenésű lapok példányszám-adataihoz a hetilapok adatait is arányosan hozzávéve, a kikerülhetetlenül szükséges becslésekkel.

A napenkénti sajtófogyasztás megoszlása 1925/1926-ban

Város, község	A helyi napi és heti politikai lapokból egy napra eső példány	A budapesti napi és heti politikai lapokból egy napra eső példány
Békéscsaba	4900	1800—2000
Gyula	650	750—900
Orosháza	5600	700—850
Szarvas	420	650—750
Békés	kb. 90	750—850
Szentes	4800	1300—1500
Csongrád	170	700—800
Mindszent	120	150—200
Makó	?	900—1100
Battonya	nem volt helyi lap	380—450

A táblázat azt mutatja, hogy ahol a helyi lapkiadásnak erőteljesebb hagyományai voltak, ott az újságolvasás a fővárosi orgánumokra is jobban kiterjedt. Ha a helyi újságírás gyengébbnek bizonyult, az érdeklődés inkább a budapesti lapok felé fordult, anélkül azonban, hogy az adott település hírlapfogyasztása megnőtt volna.

*

Az eddig ki nem aknázott közigazgatási eredetű források kínálta lehetőségeket felvillantó rövid közleményünk summázataképpen — a már érintett módszertani kérdéseken túl — azt kell kiemelnünk, hogy az adatok elsődleges elemzése szerint a Dél-Alföldön a komplex sajtótörténeti kutatásoktól a történetírás *minden fontosabb ágazata számára* lényeges eredmények várhatók. A társadalom- és a politikatörténetnek jórészt éppen azokra a korszerű kérdéseire adhat választ a sajtó históriája, amelyekre a megszokott források felhasználása után alig lehet feleletet adni. Fontos lenne a hagyományosan élénk, több színű helyi sajtóval és általában is jelentős arányú sajtófogyasztással rendelkező városok hírlapirodalmának és azon belül a szerkesztés, a kiadás, a terjesztés tartalmi kérdéseinek a mélyreható feltárása, a sajtó hatásmechanizmusának megismerése. A feladat hosszabb távra szól, megoldása csak a sémáktól megszabaduló, tágabb körben gondolkodó helytörténetírástól remélhető.

Jegyzetek

¹ Összefoglalásuk: MÁRKUS LÁSZLÓ: A 20. századi magyarországi sajtó hatásának vizsgálata során felmerült kutatási problémákról. MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 1977. 179—186. MÁRKUS LÁSZLÓ: A legújabbkori magyar sajtótörténetírás módszertanáról, különös tekintettel az 1919—1944 közötti magyar sajtó történetére. Századok 1979. 884—902. Igen hasznos kutatási szempontokat nyújtanak az alábbi munkák is: KOROMPAI GÁBORNÉ: A debreceni sajtó kutatásának története és irodalma. Debrecen, 1979. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei 111.) Korunk Évkönyv 1974. Tanulmányok a romániai magyar sajtótörténet köréből. Kolozsvár, 1974. A kötetből különösen JORDÁKY LAJOS, GÁLL JÁNOS és BODOR ANDRÁS dolgozatai. MÓZES HUBA: Sajtó, kritika, irodalom. (Kísérlet) Bukarest, 1983.

² A magyar sajtótörténet irodalmának válogatott bibliográfiája (1705—1945). Szerk. JÓZSEF FARKAS. Budapest, 1972. Sajtótörténeti Könyvtár 1.

³ Az itt tárgyalt területet feldolgozó köteteket a 14. sz. jegyzetben soroljuk fel.

⁴ A magyar sajtó története I. 1705—1848. Szerk. KÓKAY GYÖRGY. Budapest, 1979. II/1. 1848—1867. II/2. 1867—1892. Szerk. KOSÁRY DOMOKOS és NÉMETH G. BÉLA. Budapest, 1985.

⁵ DEZSÉNYI BÉLA—NEMES GYÖRGY: A magyar sajtó kétszázötven éve I. Budapest, 1954. Értékelésre I. DERSI TAMÁS: Sajtó és történelem. In: Századvégi üzenet. Sajtótörténeti tanulmányok. Budapest, 1973. 405—407.

⁶ PI. BISZTRAY GYULA: Folyóirataink példányszáma és olvasóközönsége az 1840-es és 50-es években. Magyar Könyvszemle 1967. 117—183. FÜLÖP GÉZA: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Budapest, 1978. Irodalomtörténeti Könyvtár 33.

⁷ Ennek egyik jó példája S. VINCZE EDIT: A Népszava történetéhez (1889—1896). In: Az útkeresés évtizedei. Tanulmányok a magyarországi munkásmozgalom történetéből 1868—1898. Budapest, 1977. 373—399. Inkább tartalmi bemutatás mint sajtótörténet VÉGH OSZKÁR könyve: „Olvassátok munkatársak!” A magyarországi szakszervezeti sajtó története 1867—1919. Budapest, 1977. A Magyar Sajtó Kiskönyvtára. A Hódmezővásárhelyen megjelent progresszív folyóirat feldolgozása: SIPKA SÁNDOR: Gonda József (1877—1913). Hódmezővásárhely, 1955. 40—84. (Csongrád megyei Füzetek 16.)

⁸ Az itt tárgyalt területre fontos közölük: KISS JENŐ: Az agrárszocialista olvasókörök történetéből. Magyar Könyvszemle 1959. 180—193.

⁹ JÓZSEF FARKAS: A Magyar Tanácsköztársaság sajtója. Budapest, 1969.

¹⁰ Ezek közül a legfontosabb: A cenzúra árnyékában. Vál. és szerk. MARKOVITS GYÖRGY—TÓBIÁS ÁRON. Budapest, 1966. Különösen a 36—136. oldalon közölt jogszabályok és belső utasítások.

¹¹ A legismertebbek: SZILÁGYI JÁNOS: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919—1945 között. Budapest, 1964. BALOGH ISTVÁN: A parasztság művelődése a két világháború között. Budapest, 1970. Értekezések a történeti tudományok köréből. Legutóbb: Műveltség—művészet—munkásmozgalom. Tanulmányok a magyar munkásmozgalom kulturális törekvéseiről I—II. Szerk. VASS HENRIK—SIPOS LEVENTE. Budapest, 1983.

¹² Rövid áttekintésüket adja MÁRKUS LÁSZLÓ 1977. Id. mű 901—902.

¹³ Az ilyen szempontból is használható kötetek, tanulmányok felsorakoztatására itt terjedelmi okokból sem vállalkozhatunk.

¹⁴ KÁRÁSZ JÓZSEF: A Csongrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1843—1970. Szeged, 1974. A Somogyi-könyvtár kiadványai 15. Békés megye sajtóbibliográfiája 1855—1973. Összeáll. KOVÁCS MÁRIA és munkaközössége. Békéscsaba, 1974. E két kötet a mai megyeterület periodikáinak adatait tartalmazza. Az 1950 előtti Pest-Pilis—Solt—Kiskun megyének a mai

Bács-Kiskun megyébe eső részének újságaira: Pest megye sajtóbibliográfiája 1794—1975. Összeáll. BÉKÉS JÓZSEF. Szentendre, 1977 A Szeged városára és az 1950 előtti Bács—Bodrog megyére, valamint Baja városára vonatkozó sajtóbibliográfia kiadatlan. Az Alföldön a történetkutatás szemszögéből legjobban használható: Hajdú-Bihar megye sajtóbibliográfiája 1843—1970. Szerk. KOROMPAINÉ SZALACSI RÁCZ MÁRIA. Debrecen, 1973. Ez a kötet a történeti Bihar megye, s benne Nagyvárad, továbbá Debrecen hírlapanyagát is felöleli.

¹⁵ A korrendeletet lásd: Békés Megyei Levéltár (BML), Békés m. alisp. ir. 3148/1925.

¹⁶ A táblázat forrásai: BML Békés vm. alisp. ir. 3148/1925. alapsz. CSML Szeged polgm. eln. ir. 10297/1925. alapsz. Csongrád vm. főisp. ir. 34/1926. alapsz. Hódmezővásárhely főisp. ir. 21/1925. alapsz. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét főisp. ir. 14/1925. A szegedi kimutatásban a Délmagyarországot a polgármester nem tüntette fel. A Kecskemét és Vidéke c. lap a jelentésben szerepel, a Pest megyei sajtóbibliográfia szerint régebben megszűnt. A jelentések esetleges téves címadatait nem javítottuk. A Pest—Pilis—Solt—Kiskun megyei jelentést nem kutattuk még fel, a Csanád—A—T. megyeit eredménytelenül kerestük.

¹⁷ Vö.: THURZÓ NAGY LÁSZLÓ: A vidéki sajtó. Miskolc, 1928.

¹⁸ A Délmagyarország fél évszázada 1910—1960. Jubileumi emlékkönyv. Szerk. LŐKÖS ZOLTÁN—PÉTER LÁSZLÓ—SIMON ISTVÁN. Szeged, 1960. 81.

¹⁹ SZABÓ FERENC: A helyi és az országos hírlapok elterjedése, olvasottsága Békés megyében 1911-ben és 1925—1926-ban. Békési Élet 1970. 503—511.

²⁰ ELEKES DEZSŐ: Magyarország időszaki sajtója 1930-ban. Magyar Statisztikai Szemle 1931. 578—595. A tanulmányban közölt kitűnő térképvázlat szemléletesen jelzi, hogy a Dél-Alföld a helyi lapkiadás legélénkebb területe volt az országban.

²¹ Az Elekes Dezső által alkalmazott számítási módszer: a heti (havi, negyedévi) megjelenéssel egy példányhoz felhasznált és négyzetméterre átszámított terjedelemből évi terjedelmet mutatott ki. Ezzel a sajtóéletben többnyire periférikus szerepet játszó, kis terjedelmű egyesületi, szakmai stb. periodikákat jelentőségüknek megfelelően tudta értékelni.

²² ELEKES DEZSŐ 1931. Id. mű 584—587. Terjedelmi okokból csak a jellemző adatait vettük át.

²³ ELEKES DEZSŐ 1931. Id. mű 590.

²⁴ VÁRSZEGHY JÁNOS: A rádióvevőberendezések Magyarországon. Magyar Statisztikai Szemle 1930. 427—431.

²⁵ A 26. sz. jegyzetben hivatkozott források szerint 1926-ban a négy szegedi napilapból Kiskundorozsmára összesen 75, Algyőre 25, Tápéra 10, Kistelekre 46 példány jutott el rendszeresen (előfizetésben vagy árusításban). A torontáli járás öt községébe 19 példány érkezett naponta a Szegedi Új Nemzedékből. A Szegedi Napló 4 példányban járt Orosházára, a Délmagyarország 3 példányban Debrecenbe. A békéscsabai Körösvidékből 157, a Békésmegyei Közlönyből 71, a gyulai Békésből 24, az Orosházi Friss Hírekből 48, az Orosházi Friss Újságból 28 példány jutott el minden nap a környékbeli községekbe.

²⁶ Az alaprendelet és a végrehajtása során készült kimutatások lelőhelyei: BML Békés vm. főisp. biz. ir. 78/1926. alapsz. CSML Szeged, Csanád vm. főisp. biz. ir. 115/1926. alapsz. CSML Szentés, Csongrád vm. főisp. biz. ir. 34/1926. alapsz. A Szegedre, Hódmezővásárhelyre, Kecskemétre és Bajára vonatkozó adatgyűjtés az érintett levéltárak közlése szerint nem maradt meg.

²⁷ A táblázat forrásait a 26. sz. jegyzet adja meg. Csongrád megye adataiban a thj. városok — Szeged és Hódmezővásárhely — számai nem szerepelnek. A megyék adatainál a közigazgatási felmérés számait 10—12%-kal felfelé kerekítettük. A két mintaként vett városnak a felmérésben közölt adatait nem módosítottuk.